

БОГОТЪРСАЧИТЕ Ф. ДОСТОЕВСКИ И Н. БЕРДЯЕВ

Светослав Маноилов

Фьодор Достоевски и Николай Бердяев са двама оригинални представители на руския консерватизъм. Съдбата им е сходна както и етапите на духовно развитие. И двамата извървяват пътя от социализма до консерватизма, като обясняват тази своя духовна трансформация с натрупването на знания, преодоляване на младежките заблуди и с придобиването на житейски опит. От емблематичната триада на Уваров православие–самодържавие–народност, обобщаваща основните принципи на руските консерватори, Достоевски и Бердяев се интересуват най-вече от връзката на руския народ с християнството. Вярата за тях е основната движеща сила и техният стремеж е да достигнат максимално близо до Бога и да предадат това знание на ближните си т.е. на православния народ. Като крайна цел те си поставят да помогнат за изграждането на царството Божие на земята т.е. създаването на такава система на управление, която ще помага на хората да достигнат духовно съвършенство,

а така и безсмъртие на душата. Именно заради това те се наричат боготърсачи („богоискатели“ на руски), като този въпрос интересува цялото руско общество. Както споделя Бердяев: „Нашата епоха се намира под знака на боготърсенето. Търсенето на Бога се отрази в съвременната литература, за търсенето на Бога пишат вестниците и списанията, за търсенето на Бога високо говорят в обществата и на събранията“¹.

Достоевски и Бердяев осъзнават своя дълг пред народа си като аристократи, което означава, че трябва да бъдат учители и да помагат за духовното му развитие. В тях съществува и чувство на вина, защото някои от благородниците странят и даже се гнусят от сънародниците си. Пропастта, която възниква между тези две съсловия, е сериозен проблем в Руската империя и неспособността да бъде преодоляна е една от причините за рухването ѝ. Интелигентната част от обществото е наясно с това и както Бердяев споделя: „...каещите се дворяни са типично руско явление“². И двамата споделят убеждението, че в много отношения народът е по-мъдър и че от него аристократите могат да се научат на чистота, откровеност и не на последно място на проста, но много истинска вяра в Бога. Едновременно с това Достоевски и Бердяев се интересуват и от отделния човек и по-скоро от различните личности. Пътят към истината и Бога е изключително сложен въпрос и би трябвало да интересува всеки разумен човек. Индивидуалната духовна борба, съмнения, търсения, правото на избор заемат голяма част от творчеството им.

И двамата разсъждават за мястото и предназначението на Русия в световната политика и се стараят да формулират „руската идея“ като основна движеща сила на империята. Изяснявайки принципите на държавата и висшата ѝ цел,

1 Бердяев, Н. А. *Философия на свободата*. С., 2002, с. 206.

2 Бердяев, Н. А. *Руската идея*. С., 2007, с. 288.

те вярват, че ще помогнат за възходящото развитие на родината си. Достоевски и Бердяев приемат Русия за наследница на Източната римска империя, а оттам и на идеята за *Paх Orthodoxa* – християнска империя, пазителка на православния свят и на истинската вяра.

При сходствата в техните ценности и идеали, съществуват и съществени симптоматични разлики, а разбира се влиянието е в посока от Достоевски към Бердяев, което последният не отрича, а даже се гордее с този факт. Тук ще бъдат разгледани поотделно основните идеи, като накрая ще бъдат сравнени гледните им точки.

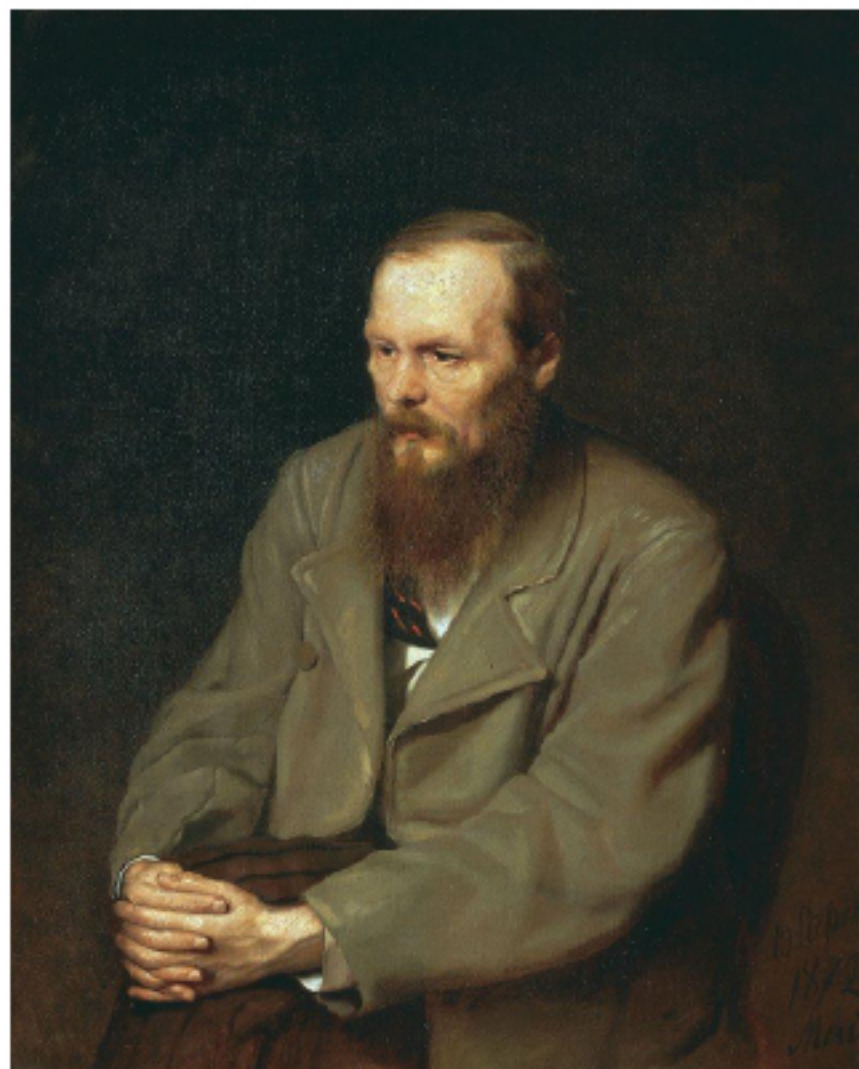
I. Фьодор Достоевски

Изследванията за него са многобройни и както се казва в едно от тях – това на Валентина Твардовская: „Написаното за Достоевски в стотици пъти превишава литературното му наследство”³. Самият Бердяев посвещава специална книга на руския писател – „Мирогледът на Достоевски”, в която разкрива своето преклонение пред великия си предшественик. Философът посвещава книги и на други, но признава, че дели хората на „едни, които разбират Достоевски и на други, които са чужди на неговия дух”⁴. Според Бердяев руснаците са апокалиптици и нихилисти – няма среден вариант. В Достоевски той открива нещо от древногръцкия философ Хераклит – огън, постоянно движение, огнен дух, обърнат към бъдещето, същевременно и почвеник⁵. Човекът е в центъра на творчеството на Достоевски и писателят не иска да свали от него бремето на свободата и правото на свободен избор. В „Руската идея” се

3 Твардовская, В. *Достоевский в общественной жизни России: 1861-1881*. М., 1990, с. 3.

4 Бердяев Н. *Мирогледът на Достоевски*. С., 2005, с. 35.

5 Почвеник – понятие от XIX в. за човек привързан към родните традиции, което днес се използва и за краен консерватор.

Фьодор Достоевски (1821-1881)

доразвива тезата: „Целият мироглед на Достоевски е свързан с идеята за лично безсмъртие“⁶. Според Бердяев „У Достоевски може да се открие руското смирение и руското самомнение, руската общочовечност и руската национална изключителност, когато той се изявява като проповедник на руската идея“⁷. По Достоевски „...може да се отгатва руската душа“⁸. Като цяло, философът

6 Бердяев Н. *Руската идея*, с. 417.

7 Бердяев Н. *Мирогледът на Достоевски*, с. 134.

8 пак там

успява добре да улови и предаде мирогледа на великия писател. Николай Бердяев признава, че се учи от много мислители – от Маркс до Ницше, но влиянието, породено от близостта в светоусещането, което черпи от Достоевски, е най-силно.

Лев Шестов е друг автор, който посвещава свое изследване на руския творец – „Достоевски и Ницше; Киркегор и екзистенциалната философия“. Съществува цяла поредица от трудове, разглеждащи връзката и идейните прилики и разлики между Достоевски и Ницше. Основание за това дава самият немски философ, който признава: „Достоевски е единственият психолог, от който аз можах да се науча на нещо; запознанството си с него отнасям към най-прекрасните сполуки в моя живот”⁹. По принцип немският философ е доста пестелив в похвалите си и обикновено, като говори за някого, то е с цел да го критикува. От своя страна, интересувайки се от мирогледа на Достоевски, Шестов изследва различните етапи от творчеството и живота му, като се опитва да открие повратните моменти, които формират характера, а оттам и светоусещането му. Безспорно изпращането на заточение и животът в каторгата оказват силно влияние върху руския творец. Там той преосмисля идеите си и може да се каже, че преживява катарзис. Както забелязва Шестов, Достоевски се възражда от каторгата, спира да пише за оскърбените и унижените и създава творби, посветени на друга тематика – престъпление и наказание. След завръщането си от заточение руският писател вече е с консервативни виждания и е преодолял младежките си социалистически увлечения. Акцентът върху психологическото развитие на Достоевски прави изследването на Шестов много полезен труд за всеки, искащ да разбере по-добре големия руски автор.

Сложността в психологията на Достоевски заедно

⁹ Шестов, Л. *Достоевски и Ницше; Киркегор и екзистенциалната философия*. С., 1993, с. 53.

с откровеното му и твърдо мнение по много въпроси поражда различни коментари сред изследователите му. Николай Михайловски нарича твореца „жесток талант“. Нина Димитрова в „Достоевски и руският религиозно-философски ренесанс от ХХ в.“ споделя интересно мнение, опитващо да обясни философията му: „...мнозина смятали Достоевски за атеист, страстно търсещ вярата, без да може да я намери“¹⁰. Такива съждения изглеждат оригинални и не са съвсем безпочвени, но като се има предвид времето и средата, в които живее писателят, те не изглеждат достоверни. Николай Бердяев добре ги описва – това е време, когато руската интелигенция се е посветила на боготърсачество.

От западните автори, изследвали творчеството и идеите на руския писател, внимание заслужава Стивън Касиди и по конкретно книгата му „Религията на Достоевски“¹¹. Тя е опит да се анализира вярата на „боготърсача“ и да се обяснят неговите съмнения и търсения. В заключение, Касиди отбелязва, че за съжаление западните изследователи досега не са обърнали внимание на този проблем. Друг интересен англоезичен автор е професорът по философия Джеймс Сканлан от щатския университет в Охайо¹². В „Достоевски мислителят“ американският изследовател анализира философията на Достоевски, в центъра на която, според него, стоят антропоцентризмът и стремежът да се дефинира смисъла на живота. Сканлан, естествено, не приема идеята на „боготърсача“ за руската нация като избрана да съхрани истинското християнство.

Мирогледът на Достоевски

10 Димитрова, Н. *Достоевски и руският религиозно-философски ренесанс от ХХ в.* С., 1994, с. 49.

11 Casedy, S. *Dostoevsky's religion*. Stanford University Press, 2005.

12 Scanlan, J. *Dostoevsky the Thinker*. Ithaca, Crnell University Press, 2002.

Основните въпроси, които вълнуват Достоевски, са за съдбата на Русия и спасението на душата. Между тези, наглед нямащи нищо общо проблеми, всъщност съществува лесно откриваема връзка, ако се имат предвид възгледите на твореца. А той е православен консерватор. Достоевски вярва, че Руската империя е наследница на Източната римска империя т.е. православната християнска империя. Тази идея съществува в руското общество още след падането на Константинопол през 1453 г. Със загиването на Византия Русия остава единствената стабилна православна държава и се тълкува като естествен наследник на Източната империя. Монахът Филотей най-ясно и директно посочва Москва като Трети Рим в края на XV в., а някои изследователи като П. Милюков¹³ предполагат български произход на идеята. Според Достоевски родината му става предводителка и пазителка на православието от времето на Иван III, който поставя двуглавия орел на знамето ѝ. Конкретните събития около преминаването и възприемането на византийската идеология в Русия не са тема на това изследване, а в случая важни са последствията от това. Приемайки доктрината за Москва – Трети Рим, новата източна империя претендира да бъде пазител на истинското християнство – православието, съответно и на народите, изповядващи същата вяра. Така Османската империя става естествен противник, а завладените народи – естествени съюзници. Заражда се и идеята за превземането или освобождаването на Константинопол – християнската столица.

Тези възгледи се лансират и доразвиват от руските консерватори от XIX век, като тогава са формулирани основите, върху които се гради империята: православиене-самодържавиене-народност. Историкът Николай Карамзин е първият, който в началото на XIX век създава теорията

13 Милюков, П. *История русской нации*. М., 2008, 643-659.

на руския консерватизъм и самодържавието. Въпреки, че е възпитан от литературата на Просвещението и се смята „по чувства“¹⁴ републиканец, той е радетел за силна царска власт и отрича не само реформите, но дори значението на самите държавни учреждения. Карамзин твърди, че „не формите, а хората са важни“¹⁵, а съвета му към ръководителите на Русия е: „Търсете хората!“¹⁶. Карамзин има много последователи, но Сергей Уваров е този, който доразвива идеите на руския консерватизъм, а неговата триада става символ на охранителната държавна теория. Той твърди, че общественият и културен живот на Русия трябва да се доведе до „...точката, където трайните и дълбоки знания ще се слоят с убеждението и горещата вяра в истински руските охранителни начала на православието, самодържавието и народността, те са последната котва за спасението ни и най-верен залог за силата и величието на нашето отечество“¹⁷. Неговите възгледи стават основа на идеокрацията на император Николай I, чиито основен принцип е доктрината за превъзходство на православна и самодържавна Русия над „загиващия Запад“. Уваров ясно очертава нейните цели: „Да се изглади противоборството на т. нар. европейско образование с нашите потребности; да се излекува най-новото поколение от сляпото, необмислено пристрастие към повърхностното и другоземното чрез насаждане в душите им на искрено уважение към Отечеството“¹⁸. Така „теорията на официалната народност“ се основава на идеята за национална изключителност и имперско превъзходство, на казионния патриотизъм на победоносната военна империя. Доктрината на Уваров има претенции за универсалност и е обърната към всички

14 Цимбаев, Н. *История на Русия XIX - началото на XX век.* С., 2005, с. 25.

15 Пак там, с. 26.

16 Пак там.

17 Пак там, с. 84.

18 Пак там, с. 85.

съсловия.

Именно тези проблеми вълнуват Достоевски – как да бъде устроена най-добре православната руска империя, как да се подобри връзката между нейните съставни части, как политическата ѝ доктрина да стане водеща не само в православния свят. Търсейки отговор, той формулира руската идея, която трябва да помогне за постигането на целите на страната. От друга страна, индивидуалното спасение на душата вълнува всеки вярващ православен и е крайна цел на човешкото съществуване. Ето защо и за Достоевски това е основният въпрос, а световното господство на християнската империя е само път и улеснение за праведните да постигнат спасение.

Взаимовръзката аристокрация–народ

Достоевски смята, че за да може да изпълни историческото си предопределение, Русия трябва да бъде независима и единна държава, имаща за основна държавна философия православието. С други думи, императорът да ръководи на единен народ, обединен от истинската вяра. За съжаление на автора нещата в Русия не стоят така и в родината му има много проблеми. Един от основните е сблъсъкът между управляващите – цар и аристократи, и управляваните – народа. Подобно на повечето руски интелектуалци от XIX век, Достоевски се чувства гузен заради разделението, което се получава между елита и обикновения народ. Той приема, че вината е изцяло в неговото съсловие. Според него благородниците късат връзката си с народа, а оттам и губят Бога. Пожизнените стават атеисти, а по-вялите индиферентни. С реформите на Петър I гният последните корени на руското дворянство и се губи връзката му с останалото население, като се стига дотам, че то почва да презира народа си! Философът мисли, че благородниците трябва да се преклонят пред народа като блудни синове – не са

го възпитали, въпреки че са му учители.

Достоевски поставя на разискване радикалните промени, които настъпват при Петър I. Той не отрича позитивите – централизация, модернизация и първи стъпки за превръщането на Русия в държава от западен тип, но освен тях има и негативи. Такива са прекаленото подражание на Европа, което може да доведе до това, че Русия да загуби своята същност, а същевременно няма да бъде и европейска държава. Таблицата на ранговете и окончателното закрепостяване на селяните води до дълбоко разделение и отчуждение сред населението на империята. По време на управлението на Петър I започва и масовата употреба на алкохол, което постепенно се превръща в сериозен проблем. Друго спорно дело царят-реформатор извършва след смъртта на патриарх Адриан през 1699 г., когато нов такъв не е избран. Петър I назначава начело на Синода чиновник – оберпрокурор, като по този начин лишава руската църква от излъчен от нея ръководител, а съответно и от независимост. Членовете на Синода стават държавни служители, поставени от царя. Всичко това, естествено, влияе негативно на престижа и ефективността на църквата като духовен водач. Именно поради тези нововъведения Достоевски, а и останалите руски консерватори, подлагат на съмнение положителния ефект от реформите на Петър I. Прекаленото сервилничене и сляпото подражание карат Достоевски да зададе въпроса дали руснаците са създадени да пълзят и робски да копират Европа? Другото нещо, което го вбесява е, че: „Близо половината от сегашния бюджет се крепи на водката или направо казано е за сметка на пиянството и покварата на народа”¹⁹. Такава държавна политика спокойно може да се окаже като престъпление.

Разделението на руското общество продължава

¹⁹ Достоевски, Ф. *Дневник на писателя 1873, 1876*, т. 10. С., 1986, с. 114.

при Петър III, който освобождава благородниците от държавна служба, като им позволява когато поискат да се оттеглят в своите имения. Това е важна стъпка в превръщането им в културен, но мързелив елит. Екатерина II също провежда реформи в този дух на усиление на самостоятелността им и издава грамота, узаконяваща статута им. Така постепенно благородниците се превръщат в една прослойка, много добре описана от бележития руски историк Василий Ключевски: „...опитват се да бъдат като у дома си сред чужденците, но успяват да бъдат само чужденци в родината си“²⁰. Това е основната пречка за създаването на единна модерна нация в Русия. Според американският историк Джефри Хоскин: „Има две основи, около които руското национално чувство кристализира. Първата е императорският двор, армията и бюрокрацията със съпътстващото ги благородничество и европеизирана култура. Другата е селското общество. Селяните не могат да водят националистическо движение, но могат да осигурят модел и водени отвън са способни да станат страшна сила“²¹.

Възниква проблемът кой може да обедини тези две съставки е руското общество? С тази тежка задача се заема интелигенцията. Тя възниква през 60-те години на XIX век, а терминът описва лица с добро образование, често пъти „разночинци“²², хора на умствения труд, нуждата от които расте с модернизацията на империята. Сред тях има представители от всякакви съсловия, което до голяма степен определя демократичността на убежденията. Характерно за интелигенцията е чувството й за вина пред народа. Именно това е прослойката,

20 Hosking, G. *Russia. People and empire 1552-1917*. Cambridge, 1997, p. 159.

21 Ibid., p. XXV.

22 Разночинци (с различен чин и звание): междусъсловна категория, произлизаща от различни среди – духовенство, търговци, еснафи, дребни чиновници и т. н., занимаващи се с умствен труд в Русия в края на XVIII и през XIX в.

която се опитва да обедини руската нация, надявайки се да преодолее дълбоката пропаст между селяните и благородниците. Тя изглежда временно преодоляна по време на войната с Наполеон чрез небивалия патриотичен подем и демонстрираната привързаност към царя и православието. Именно на това разчита интелигенцията и се надява да стане обединяващо звено. Неуспехът води до революцията от 1917 г. и краха на самодържавието.

Именно в този контекст Достоевски вижда сериозен проблем и в положението на селяните след тяхното освобождение от крепостничество през 1861 г. от Александър II. Необходимостта от това дело авторът не поставя под въпрос. Предишното състояние той описва като ненормално и неестествено, но в крайна сметка се оказва, че новоосвободеното население не успява пълноценно да се възползва от равноправието си и да намери своето място. Достоевски представя нерадостна картина след 1861 г. Спрема хването на крепостничеството старият ред – ужасен, но ред, си отива, което води до хаос. Отиват си някои от добрите му черти, остават и се засилват лошите – егоизъм, цинизъм, раболепие, раздор и продажничеството. След освобождението на крепостните, народът се пропиства и загулява, отначало от радост, после по навик. Лихварите морят народа, а интелигенцията се отчуждава от него. Пият всички – деца и майки, кръчмите са пълни, а църквите празни. Поколенията след реформата от разложено от пиянство семейство, попада направо във фабриката. Водката е всичко! Омерзението на Достоевски към тези, които довеждат народа до това тежко положение и се възползват от него за своя изгода, е толкова силно, че той не пести тежки думи: „Чифутите ще смучат народната кръв и ще набъбват от покварата и унижението на народа”²³. Евреите лихвари и кулаците богатеят за сметка на народа,

²³ Достоевски, Ф. *Дневник на писателя 1873, 1876*, т. 10, с. 115.

което води до появата на дребни буржоа и безброй закрепостени от тях бедни роби. Заради мнения като това Достоевски често е обвиняван в антисемитизъм, но думите са повлияни от силна му болка за състоянието на народа, а и от моментната действителност. За силната привързаност на руския автор към съгражданите си може да се приведе мнението на Херцен, който в едно писмо²⁴ до Огарьов казва за него, че „...свято вярва в руския народ“. Достоевски признава, че дължи най-важното на народа си – своята вяра: „...от него приех отново в душата си Христос, когото знаех още от дете в родителския дом и чийто образ изгубих, когато се бях превърнал в европействащ либерал“²⁵.

Достоевски като млад се увлича по идеите на социализма и даже се присъединява към кръга на Михаил Василиевич Петрашевски (1821-1866), който е революционер и социалист-утопист. По-късно руският мислител се осъзнава и твърди, че тази политическа доктрина иска да разруши тогавашното общество, без да предлага нещо в замяна. Социализмът отхвърля нравствената отговорност на личността и така отрича свободата ѝ. Своя духовен катарзис Достоевски дължи на престоя в каторгата. По време на заточението той се запознава с най-пропадналата част от своя народ – затворниците. Живота си сред тях творецът блестящо описва в романа „Записки от мъртвия дом“. За негова изненада той преоткрива в тези хора и разбира, че макар и съгрешили, те не са изцяло зли и могат да разграничават доброто от лошото. Повечето осъзнават вината си и признават своите грешки. Постепенно Достоевски започва да откроява сложни характери, поддали се на изкушението и съгрешили, но не и завинаги загубени за каузата на доброто. Сред тях той среща откровеност и

24 Пак там, .с. 8.

25 Достоевски, Ф. *Дневник на писателя 1877, 1880, 1881*, т. 11, С., 1989, с. 437.

простота, типична за обикновения народ и така чужда на дворянството. Всичко това оказва голямо влияние върху автора, кара го сериозно да преосмисли своите идеи. Сблъсъкът с реалния живот му позволява след това да твърди, че познава народа и неговите стремежи и нужди по-добре от „книжните плъхове“ социалисти, които се опитват да му помогнат, без реално да са живели сред него. Достоевски приема заточението си като заслужено наказание, което ще доведе до изкупление: „Самопречистването със страдание е по-леко“²⁶.

Единственият възможен път на спасението за Достоевски минава през единението на руснаците. Вместо да се гнусят от бившите крепостни, дворяните трябва да се поучат от тях. В своя реч, посветена на годишнина от смъртта на Пушкин, той цитира великия поет: „Повярвайте в духа на народа, само от него чакайте спасение и ще се спасите“²⁷. Проблемът се състои в това, че много интелегенти се превръщат в изнежени безделници заради откъснатостта от родната почва, от своите, а руският народ притежава простодушие, чистота, кротост, широта на възгледите и незлобливост. Качества, от които „висшите“ могат само да се поучат. Речта му от 1880 г. прави силно впечатление в общество, защото очертава принципите на „руската идея“ с характерните ѝ месианизъм, богоносителство и световен дълг. Достоевски излага тезата, че руснаците, поради своята изключителност, трябва да се погрижат не само за своето спасение, а за спасението на всички хора.

Разрешението на сложния проблем за интегрирането на бившите крепостни в руското общество и превръщането им в пълноценни граждани авторът вижда не в даването на права, а в просвещението. Достоевски

26 Достоевски, Ф. *Дневник на писателя 1873, 1876*, т. 10, с. 23.

27 Достоевски, Ф. *Дневник на писателя 1877, 1880, 1881*, т. 11, с. 411.

е за всеобща грамотност и според него това е пътят за приобщаването на селяните и обединението на руския народ. Интелигентният човек може пълноценно да използва правата си и същевременно добре осъзнава, че трябва да изпълнява задълженията си, предвидени от закона. Така той става пълноценен гражданин, който може да постигне материални облаги и личностно духовно усъвършенстване, като не само не пречи на държавата, а напротив, работи в нейна полза. Достоевски твърди, че граждански идеали могат да се постигнат само ако хората се стремят към личностно сомоусъвършенстване като идеал. Иначе населението се превръща в инертна маса, а не в граждански колектив. „Хората са по-ценни от парите“²⁸. Те се създават векове, цялото историческо развитие на страната формира истинския човек. За да се постигне всичко това, хората трябва да разберат, че „...няма щастие в бездействието, че мисълта, която не се труди, гасне, че няма любов към ближния, ако не му посветиш своя труд, че е отвратително да живеем от подаяния, че щастието не е в щастието, а в стремежа към щастие“²⁹.

Изначалното е нравствено-религиозното начало и то създава нацията и гражданското общество. Вярвайки в силата на руския народ, Достоевски е убеден, че той ще поиска труд и ред, ще поиска не кръчма, а чест, т.е. ще намери сили да се спаси.

Православие – народност

Принадлежността на руския народ към православно християнство се смята от Достоевски за неговата най-голяма добродетел. За него няма нищо над вярата: „Та той цялата земя, цялата си общност, цяла Русия я е нарекъл

²⁸ Достоевски, Ф. *Дневник на писателя 1873, 1876*, т. 10, с. 113.

²⁹ Пак там, с. 198.

тъй – от християнството – крестянство (селячество)³⁰. Религията е водеща при формирането на характера и светоусещането както на отделния човек, така и на целия народ. Тя създава ценностите и представите за добро и зло, а също дава насоки за постигане на спасение и безсмъртие. Ортодоксалното християнство е официална религия в Източната римска империя. За това православните имат право да твърдят, че вярата им е най-близка до изначалното християнство. За Достоевски религията е „...не е само църковност и обредност, то е живо чувство, превърнало се у нашия народ в една от ония основни живи сили, без които нациите загиват“³¹.

За разбирането на принципите на православиято се изисква познаването на библейските текстове и на литературата, посветена на този въпрос. Същевременно нивото на образование сред руското селячество е много ниско. Така възниква въпросът, доколко обикновения народ е наясно с идеите на религията и може ли той изобщо да бъде смятан за християнски, ако не разбира посланията в Библията? От друга страна, принадлежността към дадена религия е преди всичко въпрос на вяра, която е породена от вътрешно усещане, а не от разумни доводи. Неслучайно Тертулиан твърди: „Credo quia absurdum est!“ (Вярвам, защото е абсурдно!). На същото мнение е и Достоевски, според когото руският народ не познава добре Евангелието и догмите на вярата, но има вътрешно усещане за Христа. За него да оскверниш Бога е все едно да скъсаш с цялата земя, а от това няма по-страшно нещо.

Преклонението на твореца пред обикновените му съграждани, пред тяхната чистота и простота няма граници, което го кара да прави някои не дотам обосновани твърдения: „Народът може да е неук, но

30 Пак там, с. 466.

31 Пак там, с. 466.

познава Христос, Бога си може би по-добре от нас”³². Не може да се отрече силното влияние на православието върху населението на Русия. Въпреки непознаването на богословските книги, обикновените хора смятат, че разбират вярата по-добре от дворяните, понеже те я приемат със сърцето си, а не с разума. Достоевски е убеден: „Това, че той е православен, сиреч най-правоверен от всички изповядващи Христа, е най-голямата му гордост”³³. Като цяло писателят споделя консервативния възглед, че религията е основното обединително звено за нацията. Съединени от една вяра, принципи и идеали руснаците могат да постигнат всичко. Най-важно от всичко е това, че те са православни т.е. принадлежат към най-истинската религия и следват правилния път към Бога, което е достатъчна гаранция за успех.

Руската идея – всемирност и всечовечност

Базирайки се на консервативната максима православиe–самодържавие–народност и допълвайки я със свои мисли, Достоевски създава „руската идея” – негово виждане за мястото, смисъла и предопределението на Русия. Според него през XIX век съществуват три основни идеи, около които човечеството може да се обедини – католическата, с водеща сила Франция, протестантската – с лидер Германия и православната, начело с Русия. От сблъсъка на тези цивилизации ще се излъчи победител и неговите ценности и принципи ще станат доминиращи. Достоевски естествено вярва, че Русия ще спечели, не заради нейното военно-икономическо могъщество, а заради това, че каузата ѝ е правилна. Подобно на останалите консерватори,

³² Достоевски, Ф. *Дневник на писателя 1873, 1876*, т. 10, с. 295.

³³ Пак там, с. 45.

създателят на руската идея не мисли, че републиката е правилна форма на управление. От нея прокопсват само буржоата – дребните собственици, а буржоазията е най-големият враг на демоса. Така постепенно републиката се превръща в олигархия – една от „извратените“ форми на управление още от времената на Платон и Аристотел. В този дух са отправени критиките на Достоевски към Франция: „Олигархията гледа само интересите на богатите, демокрацията – интересите на бедните, а за обществените интереси, за общия интерес, за бъдещето на цялата Франция никой не го е грижа освен мечтателите“³⁴. Във всяка република са заложени класови интереси, които разделят населението и рушат неговото единство. Водещи стават интересите на търговците, работниците, селяните и т.н., хората престават да имат национално мислене, а само класово. Такова делене може да е окаже фатално за държавата, а за Достоевски националното единство трябва да се съхрани. Той няма положително мнение и за другата „велика“ република – Съединените американски щати. Властващият там див материализъм и капитализъм силно го отблъскват, но още повече го дразнят „младите невъзвръщеници“: „Там в Америка някой мръсен предприемач ги съсипва с най-черната работа, прибира им надницата и дори ги налага с юмруци, а те след всеки юмрук възкликват с умиление: „Боже, колко ретроградни и неблагодарни са тези юмруци в родината ми и напротив – колко благородни, сладостни и либерални са тук“³⁵.

Напълно противоположна, с различни принципи и ценности, би трябвало да бъде „руската идея“ – предназначението на империята в идеалния ѝ вид. С реформитена Петър I се разширява предишната московска идеология – православие само за Русия и се появява

34 Достоевски, Ф. *Дневник на писателя 1873, 1876*, т. 10, с. 258.

35 Пак там, с. 116.

нова, общочовешка. Достоевски описва промяната така: „Ние осъзнахме всемирното си предназначение, своята личност и роля в човешката история и наред с това не можехме да не осъзнаем, че това ни предназначение и роля ни отличават сред другите народи, тъй като там всяка народна личност живее единствено за себе си и в себе си, а днес, когато настъпи часът, ние ще започнем точно оттам, че в името на общото разбирателство ще станем слуги на всички”³⁶. Това е начинът, по който ще се постигне обединение на човечеството т.е. царството Божие на Земята. След Петър I идва и първата стъпка – обединяването на славяните под крилото на Русия, с цел не завладяване, а тяхното възраждане, за да могат да разкрият и дадат своя дял в развитието на човешкия дух и цивилизацията. Борбата е за лична свобода и духовно възкресение за робите славяни. Достоевски твърди, че с разширяването на територията си империята придобива широта на погледа, каквато не е имал никой народ. Той смята, че Константинопол трябва да е руски – нещо съвсем логично – столицата на Източната православна империя трябва да е част от Новата империя. Същевременно той не иска градът да е столица на Русия, защото осъзнава лукавството на гърците, опитващи се да присвоят православието само за тях и претендиращи да бъдат пастири на ортодоксалния свят. Изобщо отношенията между православните народи в бъдещата обща държава се очертават като доста сложни. Според Достоевски Русия е майка и предводителка на православните, а не господарка; тя може да им стане такава, ако те самите пожелаят така. Това поставя въпроса дали няма лесно да се премине тънката граница между майка и мащеха. Дали народите ще поискат това или ще бъдат наказани да „пожелаят”. Много важен за подобен съюз е балансът между отделните страни. От една страна, Русия очаква да получи нещо в замяна на своята помощ,

36 Пак там, с. 372.

а от друга, православните народи едва ли биха се съгласили да загубят напълно своята самостоятелност. Същевременно разделението води до това, че нито Русия, нито православните държави са достатъчно силни. За да съществува подобен съюз, той трябва да бъде изграден като духовно-културен, а политическата част да се гради постепенно с много компромиси: „Великата идея на Русия е и да обедини славянството, но това обединяване не означава завземане и насилие, то е в името на общочовешкото дело“³⁷.

За постигането на това сънародниците на Достоевски притежават две страшни сили „целостта и духовната неразделност на милионния ни народ и най-тясното му единение с монарха“³⁸. Нарасналото политическо и най-вече културно и духовно могъщество на Русия позволява на твореца да постави по-отговорни задачи пред нея. Тя вече не трябва да се бори за спасението само на своите близки по кръв – славяни, или по вяра – православни, а да поеме отговорност за бъднините на целия свят. Тези утопични свръхочаквания разкриват нарасналото самочувствие на руското общество и влиянието на имперските амбиции. И макар те да изглеждат пресилени, непостижими и нереални, практиката показва, че империите са стабилни, когато търсят своите интереси във всяко кътче в земното кълбо. Ето защо Достоевски мисли, че най-великото от бъдещите предназначения на руснаците (вече осъзнато според него) е да служат не само на славянството като цяло, но и на човечеството. Родината му може да помогне на останалите, като следва доброто и прави всичко за неговото разпространяване навсякъде. Той е убеден, че съгражданите му осъзнават своя дълг: „Безспорно е, че в нашия народ се е оформило

37 Достоевски, Ф. *Дневник на писателя 1873, 1876*, т. 10, с. 370.

38 Достоевски, Ф. *Дневник на писателя 1877, 1880, 1881*, т. 11, с. 10.

и затвърдило дори едно такова схващане, че цяла Русия живее само за едно – за да служи на Христа и да пази от неверниците цялото вселенско православие³⁹. Огромната и даже непосилна задача, поставена пред Русия, изглежда неизпълнима, но Достоевски е убеден, че тя може да се справи, защото притежава богатство, което другаде не съществува – православието: „...тя е пазителка на Христовата истина, но на истинската истина, на истинския образ на Христа, промъкнал се във всички религии и у всички останали народи“⁴⁰.

Разбира се, не цялото руско общество споделя същите виждания. За Достоевски противниците на Православната война за обединение са два типа – юдействащи и европействащи. Първите, за да си гледат търговийката и бизнеса, а вторите не се нуждаят от славяните, понеже не ги смятат за достойни за внимание. Руснаците са не само славяни, но и европейци, и именно поради това трябва да служат на общочовешката идея. Тезата, че Русия трябва да служи на човечеството и по конкретно на християнството и Европа, се заражда при управлението на Александър I. След Наполеоновите войни императорът лансира т.нар. „Европейска идея“. Нейните основи са положени със създаването на Свещения съюз, през 1815 г., обединяващ Прусия, Русия и Австрия. Съгласно договора трите монархии се съединяват в „неразривно братство“, а жителите им се смятат за „сънародници“⁴¹. Именно в това се състои идеята на Александър I – създаване на единна европейска нация, обединена около християнските принципи и идеали.

39 Достоевски, Ф. *Дневник на писателя 1873, 1876*, т. 10, с.571.

40 Пак там, с.371.

41 Орлик, О. *Россия в международных отношениях 1815-1829*. М., 1998.

Царското хрумване получава реализация само на хартия и противоречията между трите империи не позволяват да се формира подобна общност. Но идеята остава жива и е актуална в руското общество до революцията 1917 г. От съществуването на днешния Европейски съюз, който по принцип също има за основа християнските добродетели, може да се направи извода, че каузата на Александър I е имала шанс да намери привърженици и извън родината му.

Силното желание на Достоевски за реализиране на „руската идея“ идва от убеждението, че съюзът на православните народи всъщност е царството Божие на земята. Това е крайната цел на всеки вярващ християнин, съграждането му означава окончателна победа над злото и връх на човешкото развитие.

Безсмъртие и спасение на душата

Достоевски е истински вярващ православен християнин и поради това въпросите за безсмъртието и спасението на душата силно го вълнуват. Те са отразени в цялото му творчество – както в романите, така и в статиите в списания и вестници, а също и в личната му кореспонденция. „Проклетите въпроси“, както той ги нарича, не му дават мира през целия му живот и търсенето на отговорите се превръща за него в основна цел. Сложността на тематиката пречи да се даде лесно еднозначен и окончателен извод. Достоевски, естествено, се ръководи от православната догматика, но тя позволява многобройни интерпретации. Руският автор си задава много въпроси и дава различни варианти на отговор, стреми се да обясни причините за съществуването на злото. Поставя силен акцент върху правото на избор на всеки отделен човек и отдава голямо значение на покаянието и пречистването – катарзиса, чрез който се пречиства и връща в правия път. Именно тези тънки

психологически моменти в творчеството му предизвикват голям интерес. Изследванията му върху различните прояви на злото в човека служат в криминалистиката, но „без висшата идея“ не може да съществува нито човекът, нито нацията. А висшата идея на земята е само една, а именно – идеята за безсмъртната човешка душа, защото всички останали „висши идеи“ в живота, с които човек може да живее, произтичат от нея⁴².

След като определя за себе си основната цел на битието, Достоевски поема по пътя към постигането му – боготърсачеството или духовното скиталчество. Православното християнство е религията, по която той се ръководи, но тя дава само основните насоки и предоставя свобода на избор за постигането на „висшата идея“. Достоевски обяснява причината за това с голямото доверие, което се възлага на човека, с оглед на неговите възможности. „Обявявайки човека за отговорен, християнството признава по този начин и неговата свобода“⁴³. А тя се състои в преодоляването на себе си и своята воля, за достигането на такова състояние, при което винаги, във всеки момент да бъдем истински господари на самия себе си. Печелейки тази най-трудна битка, човек може да се отдаде изцяло на търсенето на истината. А „...всеки, който искрено е пожелал истината, вече е страшно силен“⁴⁴.

Основният въпрос за Достоевски е не дали съществуват безсмъртието и Бога, а пътя за достигането им и сливането с вечността: „Щом вярата в безсмъртието е толкова необходима за съществуването на човека, значи тя е нормално състояние на човечеството, а щом е тъй, и самото безсмъртие на човешката душа безспорно

42 Бердяев Н. *Мирогледът на Достоевски*.... с. 97.

43 Достоевски, Ф. *Дневник на писателя 1873, 1876*, т. 10, с. 19.

44 Достоевски, Ф. *Дневник на писателя 1877, 1880, 1881*, т. 11, с. 73.

съществува⁴⁵. Но постигането му и разбирането на Бога са много сложен и труден процес, съпроводен от многобройни изкушения и неясноти. Вероятно е човек да сбърка и да се отклони от правия път, но важното е навреме да се осъзнае и поправи грешката си. Според Достоевски това няма да го направи по-слаб, а напротив. Изкуплението чрез страдание е честа тема в творчеството му, повлияно от собствената съдба – заточението му в каторга, където изкупва греховете си и осъзнава своите заблуди. Така руският мислител успокоява хората, като им показва и със своя пример, че всеки има втори шанс, всеки може да преживее катарзис и да се спаси.

Тази страна от философията на Достоевски кара много писатели да търсят идейна близост между него и Ницше. Един от първите е Лев Шестов, който посвещава книга на тази тематика. Пречистването чрез страдание и ползата от него за закаляване на характера се открояват и от немския философ: „При нараняване духът нараства и се развива мъжествената добродетел“⁴⁶! Този паралел във вижданията на двамата е интересен, като се има предвид, че единият е вярващ християнин, а другият антихристиянин и евентуално атеист. Шестов вижда противопоставяне на двете понятия – човекобогът на Достоевски и богочовекът на Ницше, но по същество и двете тръгват от една идея – самоусъвършенстването на човека и достигането до Бога.

II. Николай Бердяев

Бердяев живее и твори в края на XIX и началото на първата половина на XX век. Това е бурно време и той е съвременник на много важни събития както за

45 Достоевски, Ф. *Дневник на писателя 1873, 1876*, т. 10, с. 558.

46 Ницше, Ф. *Залезът на кумирите*. С., 2004, с. 46.

Николай Бердяев (1874-1948)

Русия, така и за човечеството – загиването на Руската империя и появата на СССР, раждането на фашизма, националсоциализма, комунизма и Втората световна война. Така Бердяев успява да опознае почти всички видове държавно управление – царския абсолютизъм до 1917 г., след това комунизма, по време на изгнанието си във Франция – буржоазния западен тип, а също

така по време на Втората световна война – фашизма и националсоциализма. Авторът е съвременник на различни идеологии, на тяхната реализация и отсъжда, че дори някои от идеите да са хубави, изпълнението им обикновено е ужасно. Ето защо той винаги е в опозиция и е сам срещу държавата и срещу всички. Бердяев е роден аристократ, но не поддържа своята класа и даже отначало има леви убеждения. Същевременно пролетаризацията на обществото го плаши. Изпращан е на заточение преди 1917 г. и след революцията, като накрая дори е изгонен от СССР. Постепенно мирогледът му се променя и той се обръща към консервативните идеи и православието, което приема като единствен път за индивидуално и колективно спасение.

Николай Бердяев и творчеството му предизвикват много и разнообразни коментари. Неговата оригиналност и непримиримост му спечелват както многобройни приятели, така и противници. А. А. Ермичев⁴⁷ много точно долавя сложната личност и светоусещане на философа. За да предаде по-добре душевността на философа, той използва думите му: „Аз винаги съм в опозиция и конфликт. Аз винаги съм бил в опозиция на дворянското общество, революционната интелигенция, литературния свят, православната среда, комунизма, емиграцията, френското общество... Аз винаги съм бил ничий човек, лишен съм от свои съмишленици, поддръжници на моите идеи, моето призвание, моето търсене на истината“⁴⁸. Според Ермичев основният проблем, интересуващ Бердяев, е за борбата между вътрешната свобода на личността и зависимостта ѝ от външните обстоятелства. Философът посвещава творчеството си на търсенето на смисъла на живота, което само по себе си вече дава смисъл на живота.

47 Ермичев, А. „Я всегда был ничьим человеком...“. – Във: Н. А. Бердяев: *pro et contra*. Санкт-Петербург. 1994.

48 Пак там, с. 9.

Внимание заслужава и оценката на руския религиозен философ Евгений Трубецкой. Той води дългогодишен журналистически диалог с Николай Бердяев. И двамата не скриват взаимното си уважение, но това не пречи да имат разминавания във вижданията си. В статията си „Стар и нов национален месианизъм“⁴⁹ Трубецкой критикува религиозния романтизъм на философа. Същевременно споделя, че Бердяев „...утвърждава националния месианизъм в цялата му чистота и цялост, без какъвто и да е компромис с модернистичните течения“⁵⁰.

Безспорно много ценен материал за изучаване на Николай Бердяев се съдържа в първия том от изследванията на Руския християнски хуманитарен институт, посветен на философа. В него са събрани спомени на съвременници, статии и мнения. Освен гореспоменатите автори сборникът съдържа текстове на Василий Розанов, Лев Шестов, Симеон Франк, Пьотър Стuve, Лев Карсавин и др. Различните мнения на религиозни философи, либерали, евразийци и комунисти създават цялостен образ на руския философ. Разбира се, много от критиките са повлияни от самотитността на Бердяев, като критикуващите винаги го обвиняват, че принадлежи към другия лагер, а тези, които се опитват да печелят дивиденди от него, изтъкват идейната му близост.

От западните историци трябва да се спомене Ричард Пайпс, който има многобройни изследвания, посветени на Русия и СССР. Две от неговите книги са свързани с разглеждания проблем – „Руската интелигенция“⁵¹ и

49 Пак там.

50 Пяк там, с. 245.

51 Pipes, R. *The Russian Intelligentsia*. Columbia University Press, New York, 1961.

„Руският консерватизъм и неговите критици“⁵².

Н. Бердяев и руският консерватизъм.

Николай Бердяев се интересува от консерватизма още преди революцията от 1917 г. и му посвещава специално място в своите изследвания. Докато в началото на ХХ в. смята, че това течение се е изчерпило⁵³ и обезсмислило, то в следващите години и след принудителната си емиграция, той отдава своите предпочитания именно на консервативните идеи. В петото писмо от „Философия на неравенството“ – „За консерватизма“ – се развива твърдението, че това „...не е политическо направление или партия, а едно от вечните религиозни и онтологични начала на човешкото битие“⁵⁴. Той осъществява връзката между бъдещото и миналото. Бердяев счита консерваторите за хора, които „...жадуват нов, висш живот и не вярват в революционните пътища за постигането му“⁵⁵.

Руският философ изследва тези проблеми не само в общите си съчинения като „Руската идея“ или „Източници и смисъл на руският комунизъм“, „Самопознанието“, но и в специални изследвания, посветени на отделните руски мислители. Бердяев твърди, че личността е най-висшето нещо и ръководен от това свое твърдение, той не пише общ труд, където би се размило и изгубило индивидуалното и уникалното на всеки от тези мъдри люде, а им отделя персонално внимание. Още преди Октомврийската революция, през 1912 г., той издава книга за славянофила и религиозен философ А. С.

52 Pipes, R. *Russian Conservatism and its Critics. A study in political culture*. New Haven, Yale University Press, 2006.

53 Бердяев, Н. Судьба русского консерватизма. – *Киносценарии*, 1989, N 5.

54 Бердяев, Н. *Философия на неравенството*. С., 2003. с. 107.

55 Бердяев, Н Пак там, с. 107.

Хомяков. След това в емиграция Н. Бердяев създава творби, посветени на Ф. Достоевски, Н. Федоров, Л. Толстой, К. Леонтиев. Изобщо философът изследва цялостното развитие на руския консерватизъм, за да може добре да формулира и обоснове причините за своята принадлежност към това идейно течение. Според него: „Истината за консерватизма не е началото, което задържа творчеството на бъдещето, тя е начало, което възкресява миналото в неговото нетление“⁵⁶. Николай Бердяев смята, че консерватизмът е такова политическо течение, без което не може да се съхрани обществения ред, понеже то има опора в хилядолетните народни чувства, които не могат лесно да се променят. Естествеността и извечността на тези идеи, доказали своята ценност в годините, са едни от основните причини, поради които руският философ им симпатизира.

„Боготърсенето“ на Николай Бердяев

Важен момент в развитието му е участието в издаването на сборника „Вехи“⁵⁷, публикуван през 1909 г. съвместно с шест писатели философи – Пьотър Струве, Михаил Гершензон, Богдан Кистяковски, Сергей Булгаков, Семьон Франк и Александър Изгоев. Той упреква интелигенцията за неуспеха на първата руска революция (1905-1907), довела до криза в обществото и „всенародно изпитание на ценностите“⁵⁸. Авторите на „Вехи“ разбират под интелигенция социалистите различници, европеизаторите, които са за крайна форма на уестърнизация т. е. за марксистическа революция. Самите те също принадлежат към тази част на руското общество, но формират нов тип интелигенция –

56 Бердяев, Н. Пак там, с. 111.

57 <http://www.vehi.net/vehi/index.html> (25.3.2009)

58 Цит. по: Григорова, Д. *Евразийството в Русия*. С., 2008, с. 81.

„почвеническа“, като основните нейни принципи са антиевропеизма и религиозността. Бердяев и неговите съмишленици смятат, че основната причина за кризата в Русия е атеизмът на елита ѝ. Руският философ прави разделение между „интелигенция“ и „интелигенщина“: „Говоря за интелигенцията в традиционно руския смисъл на тази дума, за нашата кръжочна интелигенция, изкуствено отделяна от общонационалния живот. Това е своеобразен свят, живеещ досега затворен живот под двоен натиск, натиска на казънщината на външната реакционна власт и на казънщината на вътрешната инертност на мисълта и консервативността на чувствата в широкия общонационален, общочовешки смисъл на тази дума“⁵⁹.

След революцията от 1917 г. и принудителното му изселване от СССР, Николай Бердяев почва да издава списание „Путь“, около което се формира един от най-сериозните философски кръгове на руската емиграция. Духовните задачи, които си поставят са изключително религиозни. Не случайно списанието се казва „Путь“ – със същото име в Москва през 1911-1912 г. се създава издателство за разпространение на руска религиозно-философска литература от XIX в. Бердяев и неговите съмишленици продължават да търсят Божия промисъл, този път в изселването от Русия и откриват Божието наказание за руската интелигенция, разделила се на леви и десни и предала християнските завети. Спасението за Русия е възможно само чрез завръщането към православието.

Особеното време, в което живее и твори Николай Бердяев, определя и насоките на неговите търсения. Втората половина на XIX и началото на XX в. са период, през който Руската империя преживява своя духовен разцвет, но същевременно с това големи социални и политически проблеми и сътресения, които накрая водят

59 Цит. по: Григорова, Д. *Евразийството...*, с. 89.

до гибелта ѝ през 1917 г. Усещайки тежкото положение на родината си, руските интелектуалци се опитват да намерят верния път, за да спасят народа си. Техният стремеж е да променят лошото, но и да съхранят всичко от доброто старо. Същевременно понеже „само с хляб не може“, те се стремят да повдигнат духовното ниво на руснаците. Такива са целите на интелигенцията от втората половина на XIX в., а Николай Бердяев е основен идеен наследник и продължител – нещо, което многократно афишира. Самият той описва времето си като такова, в което религиозните въпроси и по-специално за пътя към Бога интересуват всички и се обсъждат навсякъде. Според Бердяев тези проблеми вълнуват и обикновените хора, които също имат мнение. То е изградено въз основа на естествената логика, а не в резултат на познаването на литература по тази тематика. Точно поради това те са любопитни за Бердяев, защото предлагат различна гледна точка – тази на обикновения вярващ. Философът обича да беседва с такива „народни боготърсачи“, както той ги нарича, и да се вслушва с интерес в решенията, които предлагат. Съществуват многобройни и разнообразни тези, като една от най-любопитните е на сектата на безсмъртниците. Те вярват, че хората умират, защото вярват в смъртта, а не в победата на Христос над нея. Иисус няма да възкреси мъртвите, а последователите на учението му просто няма да умрат. Ако това се случи с някого, значи той не е повярвал истински и заради това смъртта го е достигнала.

Всичко това кара философа да нарече поколението си „боготърсаческо“. Той твърди, че освен физически има и духовни скиталци – руската интелигенция, която никога не спира търсенията си. Именно боготърсачите са тези духовни скитници, лутащи се по пътеките на познанието в търсене на истината и съвършенството. Като един от „каещите се дворяни“⁶⁰, Николай Бердяев също търси

60 Бердяев, Н. *Руската идея*. С., 2007. с. 288.

правилния път за своите. Подобно на Достоевски и той формулира „руската идея“, даже посвещава едноименна книга на този изключително важен проблем., имаща за цел да разкрие предназначението на руския народ. Особеностите на родината си той описва, като цитира Тютчев: „Русия се не схваща с ум, / аршинът общ я не измерва: / до нея води другий друм – / в Русия може да се вярва“⁶¹. Специфичното ѝ географско положение, нейната огромна територия, многобройното ѝ население и важното политическо положение, което заема, определят нейната уникалност. Николай Бердяев смята, че: „Душата на руския народ е също така необятна, безгранична, устремена в безкрайността, както и руската равнина“⁶². Именно „безкрайност“ е причина руският народ често да се лута, докато търси своята същност и да изпада в крайности. Разнообразни фактори оформят неговия характер: „Две противоположни начала залегнаха в основата на формирането на руската душа: природната, езическата дионисийевска стихия и аскетичното монашеско православие“⁶³. Поради тази причина руският народ има противоположни качества – от една страна, кротост, смирение и търпение повлияни от християнството и, от друга, склонност към анархия, пиянство и други подобни „бесовщини“, идващи от дионисиевото начало.

Уникалността на Руската империя и на нейния народ карат неговите ръководители да смятат, че тя има особена мисия на Земята. Бердяев твърди, че: „След евреите на руския народ е най-близка месианската идея и тя преминава през цялата руска история чак до комунизма“⁶⁴. Подобно на юдеите и сънародниците на философа се смятат за богоизбрани: „Руският

61 Пак там, с. 239.

62 Пак там, с. 240.

63 Пак там.

64 Пак там, с. 245.

народ е народ богоносец"⁶⁵. Това определя и мисията на империята – да бъде носителка и пазителка на истинското християнство т.е. на православие. На тази основа Николай Бердяев формулира и руската идея – родината му трябва да носи на света братство между хората и свобода на духа. Като крайна цел философът поставя идването на царството Божие на земята. Това е изключително трудна и отговорна, даже непосилна задача, която той поставя пред Русия, но самият опит и стремеж в правилната посока вече са успех, които си заслужават усилията. Философът смята, че това е пътят, по които боготърсачите могат да достигнат Бога...

Мирогледът на Николай Бердяев

Единотосновните проблеми в творчеството на Бердяев е за личността и за борбата за запазване свободата ѝ от робство, което често е и доброволно, заради съблазънта и спокойствието, които предлага безличният живот. Индивидът се ражда и умира, докато: „...Личността не се ражда, тя се създава от Бога. Личността е Божия идея и Божия замисъл, възникнал във вечността"⁶⁶. Поради това философът смята, че свободата не е право на човека, а задължение, дълг, тя е бремене. Бог иска от човека да е свободен, за да бъде богоподобен. „Свободата е преди всичко неравенство"⁶⁷. С тази своя мисъл, основна за неговата философия, Бердяев подлага на критика една от основните заблуди на човечеството, а именно, че свободата върви заедно с равенството. За да е свободен човек, трябва да има личностно неравенство между хората, което да е основано на качествено различие по

65 Пак там, с. 304.

66 Бердяев, Н., *Предназначението на човека*. т. VI. С., 2005. с. 80.

67 Бердяев, Н. *За свободата и робството на човека*. С., 1992. с. 25.

същество, а не на такова по положение. Всеки човек се ражда равен и му се дава равен старт, но с неговото развитие той се оформя като уникална личност и стремежът да бъдат изравнени хората е лош както за по-способния, така и за по-посредствения. Бердяев въстава срещу „обективизацията“ и стремежа да се създаде „среден човек“ и хората да бъдат отливани по калъп. Тази тенденция е особено актуална и днес, когато постоянно се говори за „малкия“ или „средния“ човек, който в същност не съществува. В историческата наука все повече се пише за средния селянин или работник и така се обезличават не само хората, личностите, а и смисълът на историята.

За Бердяев свободата не представлява само права, тя е и състояние на духа и на мисълта. Ето защо един от основните проблеми на философията му е този за сблъсъка между личност и колектив. Истински свободните личности – духовно и мисловно, пречат на колектива, който предлага само битови свободи и права. Руският творец е привърженик на „персоналистичния социализъм“ – личността е над обществото. Той вярва в истинския аристократизъм на личността, съществуването на гении и велики хора, осъзнаващи дълга си да служат. Бердяев твърди, че уникалното в човека е личността му. Тя е сама за себе си и не може да бъде част от нещо. Личността се самоизгражда и не е даденост, като от отделния човек зависи как ще се оформи. Човекът е външно универсален, но вътрешно уникален. Светът е част от личността, а не обратното. Всеки сам си създава собствена представа за това, което е около него. По-нататък, руският философ разделя личността от индивидуалността. Според него „хората от групов, съсловен и професионален тип може да са ярки индивидуалисти, но не и ярки личности“. Бидейки част от колектив, човекът трябва да се съобразява с нормите и

интересите му, и колкото и да е оригинален, той не бива да излиза извън тях. За да бъде човек личност и субект, а не обект и за да е свободен, трябва да се пребори с много трудности и изкушения, предлагащи му спокойно, но безсмислено съществуване като роб. Най-голямата битка, която води, е тази със самия себе си. Той търси свобода, но и обича робството.

Бердяев дава три основни състояния на човека – господар, роб и свободен. Под робство философът не разбира само класическото, а и икономическото, което не е по-малко зло – човекът става бездушна вещ. Господарят също не е свободен, защото е обвързан с роба си. Той е зависим от него и трябва да се съобразява с него, което го прави несвободен. „Свободата е без господари, но и без роби“⁶⁸ – така Бердяев обобщава нещата. В най-незавидно положение се намира тиранът, защото през цялото време е под напрежение. Той постоянно трябва да следи народа си, а това поражда страх, който е неприсъщ за свободния човек. Според руския философ най-добрият господар е потомственият аристократ, защото той е роден с властта си и я възприема като задължение. Поради това диктаторът е лош господар – той е парвеню и не се отнася към държавническата дейност като към дълг.

Основна роля тук трябва да играе аристокрацията. Тя би трябвало да включва най-качествените и най-благородните хора, но философът прави разлика между социалната и държавната аристокрация, макар да е нормално двете да вървят заедно. Проблемът тук е, че социалната е формирана по родов признак, а трябва да е по личностен. Духовният аристократизъм е такъв заради личностите, а тенденцията аристокрацията да се превръща в олигархия и начело на държавата да стоят не благородни хора, а богати парвенюта, е вредна.

68 Бердяев, Н. *За свободата и робството на човека...*, с. 83.

Тази опасност е долавена още Платон и Аристотел, които окачествяват този тип управление като погрешен и „извратен“. В същия дух Бердяев вижда опасността от създаването на бюрократична, буржоазна и дори пролетарска класа с претенции за аристокрация. При всички тях принципът на подбор са или парите, или подчинението, а духовните и личностни качества са нежелани. „Народните маси“ не обичат истинската свобода и техния основен интерес са хлябът и зрелищата. Ето защо за Бердяев основната цел на революцията трябва да е стремежът всеки човек да стане духовен аристократ. Задължение на революцията е да унищожи пролетариата и „равните“ хора, които ражда.

В другата крайност е неговата оценка за буржоазията. Освен социална категория хора, тя е и духовна. Философът я критикува, понеже тя е роб на видимия свят, заради стремежа на тази класа към материализма. Буржоазията оценява хората по онова, което имат, и търси единствено богатства и материални добрини. Това се дължи на протестантския морал, който съчетава вяра с пари. Тя е индивидуална само когато става дума за печалба. Лошото според Бердяев е, че „...когато пролетарият победи, той става буржоа“⁶⁹ и нищо не се променя. Буржоата няма духовна собственост, а само материална, може да е индивидуалист, но не е личност. Той е роб на техниката, няма минало и не разчита на бъдещето, за него има само сега. Буржоата не създава красота, а само кич, заради това жената от това съсловие е като кукла – изкуствена, накипrena и духовна празна. Парите водят до безчестие и човкът е това, което има, а не което е. За съжаление, Бердяев е прав, че този тип манталитет е вечен и винаги ще има хора привърженици на „буржоазните ценности“.

Руският философ смята, че винаги източникът на
69 Пак там, с. 189.

робство е вътрешен, заради духовната борба. Битката със самия себе си е най-трудна, но при победа човек постига вяра в себе си, в свободата и така става недосегаем. Бердяев нарича егоцентризма първороден грях, понеже разлага личността. Същевременно той е против смирението, защото „няма нищо по лошо от гордостта на смирението“⁷⁰ – това е фарисейска черта.

Често причина за робството е загубата на вътрешния център. Така разкъсаният се поддава на страха, най-сериозният вътрешен враг, който води до робство. Безумното влечение показва, че човек е загубил вътрешния си център. Волята за имущество също е опасна и съблазнява към робство. Бердяев противопоставя индивидуализма на персонализма, като отрича първия. Индивидуализмът е натуралистична философия, която е затворена вътре в себе си, докато персонализмът е философия на духа и е обърната към хората. Заради усещането на човек за самота и страх, той търси спасение в колективизма. А това е спасение, което крие опасности за свободната личност.

Бердяев прави разлика между колективизъм и съборност, като на втория принцип работят Вселенските събори и църквата, поради което той е правилен. Според руския философ при съборността има групиране на личности, като те са равни и всеки от тях е самостоятелен. Нетакастоят нещата сколективизма. При него обикновено човек губи чувство за страх и отговорност, и както споделя Густав льо Бон в „Психология на тълпите“, често пъти и най-слабият проявява необикновена смелост, но за сметка на това и най-отговорният човек придобива чувство за безотговорност. Бердяев се опасява, че църквата, държавата, нацията, класите и партиите могат да се превърнат в тирания на колектива. Ето защо човек трябва да е извън колектива. Духовният федерализъм

⁷⁰ Бердяев, Н. *За свободата и робството на човека...*, с. 252.

е необходимо да се противопостави на държавния централизъм, защото справедливостта е индивидуална. Ставайки член на колектив, човек придобива сигурност и спокойствие, но за сметка на това губи своята индивидуалност и се превръща в един от многото, като е принуден да мисли и действа като колектива, в който е. В духа на своята силна християнска вяра Бердяев твърди, че: „...само Божието царство утвърждава свободата. То носи свобода на духа, личността и съвестта”⁷¹.

Николай Бердяев вижда в социалния живот два основни проблема – за хляба и за свободата. Ако управниците не могат да осигурят свобода, я заменят с хляб. Често и самите „народни маси” продават свободата си за хляб. Бердяев не харесва социализма, както левия – комунизма, така и десния – фашизма и националсоциализма. Основната причина за това е пролетаризацията на обществото, до която те водят, а тя е „отчуждение и ограбване на човешката природа”. В едно социалистическо общество не трябва да има пролетариат, а хора, на които да бъдат върнати човешките достойнства. Руският философ е убеден, че персонализмът отрича класовото общество. Персоналистическият социализъм трябва да е народен, човешки, а не класово-пролетарски. Неравенството между хората съществува и то не трябва да се подтиска. Но това неравенство не се дължи на произход и пари, а на личностни човешки принципи. За това Бердяев е за едно утопично аристократично общество, в което неравенството се опира на различните раси и групи от хора. В него най-добрите ще изпъкват, но не с привилегии, а със задължения.

Руският философ смята, че „...максимална свобода е необходима в духовния живот, в съвестта, в творчеството, в отношенията на човека с Бога, но свободата се стеснява

71 Пак там, с. 210.

доколкото навлизаме в материалния живот⁷². Така Бердяев, макар и не икономист, вижда опасностите, които особено актуално се очертават през втората половина на ХХ и началото на ХХІ век – интернационални финансови групировки, монополисти, които смачкват всичко – от дребния предприемач до държави: „Автономията на икономиката е измислена и призрачна свобода“⁷³.

За Бердяев доброто е пътят на човека, а крайната цел е красотата. „Красотата е победа над тежестта и уродството на света“, тя е вечна, и се изразява чрез творчество. А целта на изкуството е освобождаването от робството на всекидневието. Връзката на човека с Бога му помага да излезе извън затворения кръг и чрез нея да разкрие безкрайната, вечната и истинската красота. Хората обаче често не забелязват робството и всъщност го обичат. Грешно е да се твърди, че средният човек обича свободата, защото тя е трудно нещо и изисква доста усилия. Бердяев смята, че „духът е свобода, а свободата е победа на духа“. Свободният човек е в центъра на духовния свят, а не в периферията му. Бягството или отричането на реалността не е освобождение. Духовната свобода е борба и обръщане към Бога. Светът е лош и несправедлив, защото е несвободен, а не защото е материален. За руския философ основното противопоставяне не е дух-материя, а свобода-робство: „Победата на духа е победа над страха от живота и смъртта“⁷⁴. Има спасение и в битовия делник, но то е по-лошо от страха. Според Бердяев съвършената любов прогонва страха, а безстрашието е висше състояние. Ако човек е победен от страха от смъртта, той започва да убива и да се мъчи да господства. Ето защо целта на човешкото съществуване е победата над страха от смъртта и над самата смърт. Така се постига вечност –

72 Бердяев, Н. *За свободата и робството на човека..*, с. 221.

73 Пак там.

74 Пак там, с. 249.

тялото умира, но личността не. Идеята за безсмъртието е самият живот...

Бердяев разглежда смъртта като най-мъчителния проблем на човешкото съзнание. Той твърди, че настъпването ѝ води до скъсване с не-Аза, а не изчезването на Аза: „Човек не изчезва, става божество, но наследява своята човечност във вечния живот“⁷⁵. Философът не вярва в съществуването на ада като място на вечни мъки, тъй като безкрайното страдание би обезсмислило съзнателния човешки живот. Адът представлява самото лутане на човека по пътя му към вечността и безсилието му да я достигне. Именно това е най-голямото изпитание за всеки и трудностите, неволите и чувството за самота и изоставеност могат да се приемат като най-голямо духовно страдание, а съответно и като ад. В този контекст безсмъртието е конкретна, а не абстрактна категория. Според него човек не губи същността си след смъртта и не се разпада на тленно тяло и абстрактна енергия. Бердяев вярва, че „... християнството утвърждава истински безсмъртието на целия човек, на всичко човешко в него, с изключение на тленността, донесена от греха и злото“⁷⁶. Тази негова идея е вдъхновена от православната антропология, в която централно място заема учението за човека като образ и подобие на Бога, т.е. човек е сътворен като духовно същество. Оттам Бердяев извежда и смисъла на битието: „Целта на живота е възраждането към мистериите на Духа, в които Бог се ражда в човека и човекът се ражда в Бога“⁷⁷. Именно наличието на божествена същност в хората им дава възможност да я развият и да достигнат безсмъртие.

75 Бердяев, Н. *Самопознанието*, т. VI. С., 2002, с. 676.

76 Пак там, с. 796.

77 Бердяев, Н., *Самопознанието...*, с.809.

III. Заключение

Боготърсачите Фьодор Достоевски и Николай Бердяев поставят пред себе си много трудни за разрешаване проблеми. Те искат да намерят правилния път за спасение и постигане на безсмъртие. Същевременно да спасят своя народ и държава от гибел и да помогнат те да се изправят на крака и да заемат достойното място, което заслужават. Така те искат чрез малкото – помагайки на отделния човек, да постигнат голямото – спасение на Русия. И двамата добре осъзнават, че държавата е просперираща, когато е съставена от смислени хора. А такъв тип човеци са само свободните духовно личности, а не биологични единици. Изграждането на истински личности е много сложен процес. Достоевски и Бердяев дават указания в този дух – човек поема по правилния път, като се отдаде на духовно скиталчество и стане боготърсач. Той трябва постоянно да си задава „проклетите въпроси“ и да търси отговори. Най-добър пътеводител по време на лутането и стремежа към Бога, според двамата автори, е православното християнство. То дава най-добра основа и насоки по пътя към Бога. Това е начинът за създаване на свободна личност – Богочовек, както го нарича Бердяев, готова да се справи със всякакви предизвикателства.

След като дават рецептата за създаване на качествен гражданин, Достоевски и неговият съмишленик предлагат решение и за Русия чрез тълкувание на руската идея – смисъла за съществуването на родината им. Преодолели младежките си социалистически „заблуди“, и двамата се обръщат към консервативните идеи. Повлияни от тях, те виждат пътя на Русия в една посока – като продължител на делото на Източната римска империя т.е. обединител на православието. Боготърсачеството е вяра, че това

е правилният вариант на християнството и именно поради тази причина принципите му трябва да бъдат основи на държавата. Ако се създаде такава империя и ценностите ѝ станат господстващи в целия свят, това ще доведе до създаването на Царството господне на Земята, което е крайна цел за всеки вярващ християнин. Така, издигайки духовните ценности, Фьодор Достоевски и Николай Бердяев се опитват да решат проблемите и на материалния свят. Идеите им са изпълнени с идеализъм и изглеждат трудно приложими, а за мнозина и нереални. Но те искат да създадат един по-добър свят, с по-добри хора, които имат ценности и се стремят към доброто. И както споделя Бердяев, макар да не е сигурен кой е правилния път, той цял живот го търси, а самият стремеж вече дава смисъл на живота. Същото може да се каже и за Достоевски, а несъмненото постижение на двамата е утвърждаването на истинската дейна личност в противовес на колективизма и обезличаването на индивида. Така се очертава утопичната идея за държава на духа, която да бъде ръководена от нова ценностна система, даваща възможност на човека да се развива в посока, водеща към съвършенство.

THE GODSEEKERS FEDOR DOSTOEVSKY AND NIKOLAY BERDYAEV

Svetoslav Manoilov

In the XIXth, and the beginning of the XXth century there is one very interesting movement in Russia – Godseeking. This is a cultural and philosophical trend which aim is to reach God. His representatives are highly educated and in the same time they are true orthodox Christian believers. The

Godseekers strive to defeat Death and reach eternity using the orthodox dogma for basis and also their philosophical knowledge. Fedor Dostoevsky and Nikolay Berdyaev are two of the main and in the same time original, representatives of the Russian religious philosophy. Their fate and stages of mental and spiritual development are similar. Both of them walked the way from socialism to conservatism and they explain their intellectual transformation with the gaining of knowledge and life experience and also overcoming the delusions of youth.

The Russian philosophers are interested mainly in the connection between Christianity and the people of Russia. They believe that faith is the main progressive power and their ambition is to reach as close as they can to God and to deliver this knowledge to their own i.e. the orthodox people. Fedor Dostoevsky and Nikolay Berdyaev put as final aim the creation of God's kingdom on Earth i.e. the founding of such a system of government which is going to help people reach spiritual perfection and also immortality of soul.

These are the reasons they call themselves Godseekers and the entire Russian society, from the begging of the XIXth to the end of the empire, shows interest in this question and as Berdyaev wrote: "The main question of our time is the seek of God, the search of God is a part of our literature, the newspapers and the magazines write about it, in society and in meetings people loudly speak for the God-seeking".

There is strong similarity between Fedor Dostoevsky and Nikolay Berdyaev which is normal since they share close ideas and believes. Of course, there are differences, and normally the influence goes from Dostoevsky to Berdyaev, and the last one does not deny this but even is proud of the fact.